

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Versterkte Interbestuurlijke Samenwerking door het Klimaatakkoord van 2019: Een Analyse van de Impact op het klimaatmitigatiebeleid in Nederland

Donk, Hannah van der

Citation

Donk, H. van der. (2024). *Versterkte Interbestuurlijke Samenwerking door het Klimaatakkoord van 2019: Een Analyse van de Impact op het klimaatmitigatiebeleid in Nederland*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4106730>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Versterkte Interbestuurlijke Samenwerking door het Klimaatakkoord van 2019

Een Analyse van de Impact op het klimaatmitigatiebeleid in Nederland

MSc Scriptie Bestuurskunde: Management van de Publieke sector

Hannah van der Donk

31 mei 2024

Inhoudsopgave

1. Introductie	4
1.1 Aanleiding en onderzoeksvraag	4
1.2 Onderzoeksdoel	4
1.3 Maatschappelijke relevantie	5
1.4 Wetenschappelijke relevantie	5
1.5 Leeswijzer	5
2. Theoretisch kader	7
2.1 Literatuuroverzicht	7
2.2 Theorie.....	11
3. Methodologie.....	14
3.1 Research design.....	14
3.2 Operationalisering	14
3.3 Casusselectie	15
3.4 Dataverzameling.....	16
3.5 Data analyse	17
3.6 Betrouwbaarheid, validiteit en beperkingen.....	17
4. Resultaten.....	19
4.1 Gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden.....	19
4.2 Financiële prikkels	21
4.3 Coördinerende rol van de rijksoverheid	22
4.4 Kennisuitwisseling	23
4.5 Overige vormen van samenwerking.....	25
4.5.1 Interbestuurlijk Programma (IBP).....	25
4.5.2 Regionale Energie Strategieën (RES).....	27
4.6 Conclusie.....	28
5. Analyse.....	29
5.1 Gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden.....	29
5.2 Financiële prikkels	30
5.3 Coördinerende rol van de rijksoverheid	30
5.4 Kennisuitwisseling	31
5.5 Overige vormen van samenwerking.....	31
6. Conclusie.....	33
6.1 Beperkingen.....	34
6.2 Vervolgonderzoek.....	34
7. Literatuurlijst.....	35

8.	Bijlage A: vragenlijst.....	40
9.	Bijlage B: toestemmingsformulier	41

1. Introductie

1.1 Aanleiding en onderzoeksvraag

Het Klimaatakkoord van 2019 markeert een cruciaal moment in de Nederlandse aanpak van klimaatverandering. Het akkoord is het resultaat van onderhandelingen tussen de overheid, bedrijven, maatschappelijke organisaties en wetenschappers, met als doel de uitstoot van broeikasgassen met 49% te verminderen in 2030 ten opzichte van het niveau in 1990 en daarnaast klimaatneutraal te zijn in 2050 (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2019). Het Klimaatakkoord benadrukt de noodzaak van samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus, zoals de nationale overheid, provincies, gemeenten en waterschappen, om effectieve en coherente klimaatmaatregelen te kunnen implementeren. Dit onderzoek richt zich op de vraag hoe deze samenwerking is beïnvloed door de invoering van het Klimaatakkoord van 2019.

Een belangrijk aspect van het succes van klimaatbeleid is de mate waarin verschillende overheidsniveaus effectief kunnen samenwerken. In het verleden zijn er vaak uitdagingen geweest bij de coördinatie tussen deze niveaus, wat heeft geleid tot versnippering van beleid en inefficiëntie (Planbureau voor de Leefomgeving, 2021). Het Klimaatakkoord van 2019 streeft naar een integrale aanpak waarbij alle overheidsniveaus nauw samenwerken om de gestelde klimaatdoelen te bereiken. Echter, is het nog onduidelijk in hoeverre het akkoord daadwerkelijk heeft geleid tot verbeterde samenwerking.

De centrale vraag die dit onderzoek wil beantwoorden luidt:

"Hoe heeft het Klimaatakkoord (2019) de samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid beïnvloed?"

Er is gekozen voor 'aanpak van klimaatmitigatiebeleid' omdat zowel in de documentanalyse als in de interviews naar voren kwam dat beleidsformulering en -implementatie afwisselend gebruikt worden, daarom is er gekozen voor een overkoepelend woord namelijk; aanpak. Daarnaast is er gekozen voor klimaatmitigatie omdat er een onderscheid gemaakt moest worden tussen klimaatmitigatie en -adaptatie, omdat omwille van tijd het niet mogelijk was om allebei te onderzoeken. Aangezien alle geïnterviewden zich bezig houden met klimaatmitigatie is de keuze daarop gebaseerd.

1.2 Onderzoeksdoel

Dit onderzoek analyseert in retrospectief het effect van het Klimaatakkoord (2019) op de samenwerking tussen verschillende overheidslagen bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid,

waarbij het zich focust op een enkele case. Daarnaast is het onderzoek X,Y-georiënteerd, waarbij X staat voor het Klimaatakkoord (2019) en Y voor de samenwerking van verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid. Dit is een kwalitatief onderzoek waar een voor-na-analyse is uitgevoerd, waarbij het effect van de invoering van het Klimaatakkoord in kaart wordt gebracht.

1.3 Maatschappelijke relevantie

De maatschappelijke relevantie van dit onderzoek ligt in de urgentie van de klimaatproblematiek. Klimaatverandering vormt een van de grootste uitdagingen van deze tijd, met verregaande gevolgen voor zowel de huidige als toekomstige generaties. Een effectieve samenwerking tussen overheidsniveaus is cruciaal om adequaat te reageren op deze uitdaging. Inzicht in de werking van de samenwerkingsmechanismen die door het Klimaatakkoord zijn geïntroduceerd, kan bijdragen aan betere beleidsvorming en uitvoering in de toekomst.

1.4 Wetenschappelijke relevantie

Dit onderzoek kijkt naar de invloed van de invoering van het Klimaatakkoord (2019) op de samenwerking tussen lokaal, provinciaal en nationaal niveau. Andere onderzoeken aangaande *multi-level governance* (MLG) focussen zich vaak op het supranationale aspect (Bulkeley & Betsill, 2003; Gupta, 2007; Di Gregorio et al., 2019) of op de horizontale samenwerking (Bulkeley, 2010). Als er wordt gekeken naar de invloed van akkoorden op samenwerking wordt er vaak gekeken naar horizontale samenwerking (Raad voor het Openbaar Bestuur, 2020). Dit onderzoek zal dus een aanvullende blik hierop werpen door te kijken naar de invloed op verticale samenwerkingen. Di Gregorio et al. (2019) hebben ook twee *case studies* gedaan over samenwerking tussen overheidsniveaus aangaande klimaatbeleid in Brazilië en Indonesië. Mijn onderzoek zal bijdragen door licht te werpen op een Westers Europees land, namelijk, Nederland. Daarnaast ligt de focus van Di Gregorio et al. (2019) op het verschil in samenwerking in de twee landen, terwijl bij dit onderzoek de focus ligt op de invloed van het Klimaatakkoord (2019) op deze samenwerking.

1.5 Leeswijzer

Dit onderzoek is opgebouwd uit 6 hoofdstukken. Hoofdstuk 1 is de introductie. Hierin wordt de aanleiding, onderzoeksvraag en de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie besproken. Hoofdstuk 2 behandelt het theoretisch kader en bespreekt relevante concepten en literatuur over intergouvernementele samenwerking en akkoorden. Hoofdstuk 3 beschrijft de methodologie, waaronder het onderzoeksontwerp, de gebruikte methoden en

analysetechnieken. Hoofdstuk 4 presenteert de empirische resultaten, gebaseerd op documentanalyse en interviews. In hoofdstuk 5 worden de resultaten geanalyseerd en vergeleken met de theoretische inzichten en bestaande literatuur. Hoofdstuk 6 vat de belangrijkste bevindingen samen, beantwoordt de centrale vraagstelling en formuleert aanbevelingen voor toekomstig onderzoek. Met deze opbouw beoogt dit onderzoek een diepgaand en gestructureerd inzicht te geven in de impact van het Klimaatakkoord van 2019 op de samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus in Nederland bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid.

2. Theoretisch kader

Dit hoofdstuk begint met een literatuuroverzicht met daarin een conceptualisering van *multi-level governance*, (MLG) alvorens het ingaat op de rol van gemeenten, samenwerkingsferen binnen verschillende overheidsniveaus en mogelijke verklaringen daarvoor. Daarna gaat het in op de MLG type II theorie (Hooghe & Marks, 2003), de *multi stakeholder initiatives* (MSI) (Mena & Palazzo, 2016) en vervolgens gaat het in op de theorie van de factoren van samenwerking (Den Exter et al., 2014; Hooghe & Marks, 2002; Hooghe & Marks, 2003; Hoppe et al., 2016)

2.1 Literatuuroverzicht

De klimaatproblematiek kan niet alleen door de nationale overheid opgelost worden, er is *multi-level governance* vereist. Hooghe en Marks (2003, p. 234) introduceren deze term en definiëren dit als een ‘systeem van voortdurende onderhandelingen tussen overheden op verschillende niveaus – supranationaal, nationaal, regionaal en lokaal’. Hierbij beschouw ik regionaal als provinciaal, aangezien er in Nederland geen officiële regionale bestuurslaag aanwezig is anders dan de provincie. Zij gaan vooral in op het ‘*multi-level*’ deel van MLG, waarbij het gaat om meerdere bestuurlijke niveaus die samenwerken. Echter benadrukken zij wel dat er naast deze verticale samenwerking ook horizontale samenwerkingen van belang zijn (Hooghe & Marks, 2003, p. 234-235). Daarnaast gaan zij na deze simplistische definitie verder in op het concept door deze onder te verdelen in MLG-I en MLG-II. MLG-I heeft als kenmerk dat het voorkomt uit federalisme, het focust zich op de traditionele gescheiden verhouding van bestuurlijke entiteiten. MLG-II kenmerkt zich doordat er samenwerking met betrekking tot de *governance* tussen bestuurlijke entiteiten, maar zeker ook met andere entiteiten, zoals supranationale actoren, plaatsvindt (Hooghe & Marks, 2003). Dit onderzoek neigt naar MLG-I omdat het kijkt naar de traditionele overheidslagen maar heeft ook zeker elementen van MLG-II, zoals het *governance* aspect tussen bestuurlijke entiteiten. Het is dus net als vele andere onderwerpen niet honderd procent MLG-I of MLG-II maar bevat van allebei elementen.

Piattoni (2009) vult het klassieke beeld van MLG van Hooghe en Marks (2003) aan door te benadrukken dat MLG een concept is met meerdere facetten; politieke mobilisatie, beleidsvorming en staatsherstructurering. Als er gesproken wordt over MLG dient er voor alle facetten aandacht te zijn, anders wordt het concept te kort gedaan (Piattoni, 2009, p. 175). Een andere belangrijke toevoeging is dat er een verschuiving van aandacht plaatsvindt van *government* naar *governance* (Gupta, 2007, p. 132). Waar de klassieke definitie van Hooghe en Marks (2003) dus voornamelijk in ging op het *multi-level* gedeelte van MLG, komt er nu meer

aandacht voor het *governance* deel. Deze evolutie verbreedt de focus van MLG van enkel op de rijksoverheid, de hiërarchische relaties en de opdracht gevende alsmede controlerende functie naar ook het omvatten van de gehele maatschappij. De overgang van *gouvernement* naar *governance* benadrukt de faciliterende rol van de nationale overheid, bevordert legitimiteit en biedt ruimte voor diverse beleidsvormingsmogelijkheden en zelfregulering door lokale overheden, niet gouvernementele actoren en gemeenschappen (Gupta, 2007, p. 132).

Binnen het concept van MLG blijken zowel het supranationale niveau als horizontale samenwerkingen essentiële elementen te zijn voor effectieve beleidsvorming en uitvoering (Hooghe & Marks, 2020, p. 821). Het supranationale niveau, zoals vertegenwoordigd door internationale organisaties en verdragen, biedt een overkoepeld kader dat de samenhang tussen nationale en lokale overheden bevordert (Lindsay, 2015). Deze supranationale entiteiten hebben vaak de capaciteit om gemeenschappelijke uitdagingen aan te pakken die nationale grenzen overschrijden, zoals klimaatverandering maar ook wereldgezondheid. Daarnaast leggen ze normen en richtlijnen op die de basis vormen voor consistent beleid op lager niveau, een voorbeeld is de Europese Unie die Europese richtlijnen oplegt ten behoeve van klimaat. (Allain-Dupré, 2020). Horizontale samenwerking tussen verschillende lokale entiteiten en stakeholders is eveneens cruciaal. Het bevordert synergiën en gedeelde oplossingen voor gemeenschappelijke problemen, waarbij provinciale en lokale actoren hun expertise en middelen bundelen. Dergelijke samenwerkingen zijn dynamisch en kunnen responsief zijn voor lokale nuances, waardoor maatwerk mogelijk is. Daarnaast kan horizontale samenwerking ook de legitimiteit van beleid vergroten (Bulkeley & Betsill, 2005, p. 117; Gupta, 2007).

MLG is een belangrijk onderdeel van dit onderzoek. Dit onderzoek heeft een focus op de laatste drie beschreven niveaus door Hooghe en Marks (2003) in hun definitie van MLG, namelijk; nationaal, regionaal (daarmee dus provinciaal) en lokaal. De aanwezigheid van het supranationale niveau in de vorm van de Europese Unie zal behandeld worden als een aanwezig gegeven, waar het onderzoek verder niet op in zal gaan. Om ook specifiek op het *governance* deel van MLG in te gaan, ligt de focus ook op het hierboven beschreven deel van zelfstandige beleidsvormingsmogelijkheden van lokale overheden en vooral ook op de samenwerking van deze verschillende niveaus. Deze afweging is gemaakt omdat onderzoek naar klimaat zich vaak richt op het supranationale en op nationale overheden. Dit overschaduwde vaak wat er zich precies binnen de nationale structuren en vooral ook op lokaal niveau afspeelt (Bulkeley & Betsill, 2003, p. 150; Gupta, 2007, p. 132-133; Di Grigorio et al., 2019, p. 64). Daarnaast is er al veel onderzoek naar de horizontale verhouding binnen MLG gedaan, waaruit bijvoorbeeld

het concept 'network governance' is ontstaan (Bulkeley 2010, p. 237), dit onderzoek zal zich daarom focussen op een minder belicht aspect; de verticale samenwerking tussen overheidslagen met betrekking tot klimaatbeleid. Hiermee erken ik dat zowel het supranationale niveau als de horizontale samenwerking van belang zijn binnen MLG, echter is het dus een bewuste keuze om deze buiten beschouwing te laten in dit onderzoek.

Het is belangrijk om te weten wat er zich op lokaal niveau afspeelt. Aangezien Nederland een gedecentraliseerde staat is, ligt er veel verantwoordelijkheid bij de lokale overheden. Zo ook voor het klimaatbeleid. De nationale overheid is afhankelijk van de lokale overheden voor het uitvoeren van maatregelen gericht op het terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen om zo de gestelde internationale doelen te behalen (Bulkeley & Betsill, 2003, p. 48; Bulkeley & Betsill, 2005, p. 45). Bulkeley (2010, p. 230) benadrukt het belang van inzicht hebben in wat lokale actoren doen, zij zijn namelijk in steeds grotere mate verantwoordelijk voor het terugdringen van broeikasgassen in de afgelopen twintig jaar.

Gemeenten zijn betrokken in een verticale relatie met de provincie, nationale overheid en de Europese Unie. Hogere autoriteiten kunnen hulp bieden aan initiatieven voor lokale klimaataanpak door middel van subsidies, juridische ondersteuning of begeleiding in de beleidscyclus. Daarnaast beïnvloeden deze hogere autoriteiten ook de mate waarin gemeenten hun eigen lokale klimaat strategieën mogen creëren en uitvoeren (den Exter et al., 2014, p. 1065). Vooral de komst van subsidies is een welkome toevoeging na de landelijke bezuinigingen op gemeentelijk budget. Hierdoor hadden veel gemeenten onvoldoende financiële middelen om klimaatbeleid te realiseren (Hoppe et al., 2016, p. 23). Dit staat haaks op wat Bulkeley (2010, p. 230) zegt over de grote verantwoordelijkheid van lokale actoren in het terugdringen van de uitstoot. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de inzet van de lokale actoren van 1990 tot 2010 bloeide en groeide en dat toen de financiële crisis van 2008 roet in het eten gooide. Hierdoor kwamen de door Hoppe et al. (2016, p. 23) genoemde bezuiniging om de hoek kijken waardoor de inzet van de lokale actoren mogelijk afnam, omdat er keuzes gemaakt moesten worden met de beschikbare financiële middelen.

Borghetto en Franchino (2010, p. 763-764) bevonden dat formele subnationale betrokkenheid bij het omzetten van Europese richtlijnen naar nationale wetgeving erg summier was, zo ook in Nederland. Dit gaat dus niet om een samenwerking tussen provinciale of lokale overheden (subnationale autoriteiten) en de Europese Unie. Dit gaat om de mogelijkheid om als lokale of provinciale overheid samen te werken met de nationale overheid om op die manier invloed uit te oefenen op de wetgeving die deze autoriteiten straks zelf moeten gaan uitvoeren. Hierdoor

lijkt het dat lokale en provinciale overheden wel de verantwoordelijkheid hebben om het uit te voeren maar zich niet bemoeien met de nationale overheid die dit aan hen opdraagt. Dit impliceert dat decentrale overheden geen invloed hebben op de nationale beleidsvorming.

Als mogelijke oplossing voor dit probleem pleiten Van Straalen en Witte (2018, p. 162) voor een samenwerking tussen (inter)nationale beleidsvorming en lokale beleidsuitvoering op een grootstedelijk planningsniveau. Dit niveau moet veerkrachtig zijn tegenover de invloeden van het supranationale niveau maar tegelijkertijd profiteren van dit supranationale beleid om de lokale uitvoering te versterken. Om als deze intermediaire schakel in bestuursregelingen te fungeren, dienen regionale planningsautoriteiten daarvoor de bevoegdheid en capaciteit te krijgen. Door de regionale laag in te zetten als officieel bevoegde bemiddelaar kan er wellicht een meer welwillende samenwerkingsopstelling vanaf onderaf gecreëerd worden. De provincie zou deze taak goed op zich kunnen nemen omdat het al deels verantwoordelijk is voor deze werkzaamheden. Zo heeft de provincie al een coördinerende rol over gemeenten binnen verschillende beleidsterreinen en heeft ook als rol om samenhang te creëren net als het op elkaar afstemmen van nationale, provinciale en lokale doelstellingen (OECD, 2014, p. 223).

In de praktijk blijkt echter dat de provincie een vrij machtsarme autoriteit is die vast zit tussen twee machtigere autoriteiten, de nationale overheid en de gemeenten. Een voorbeeld hiervan is ruimtelijke ordening; in 1962 heeft de provincie deze taak toebedeeld gekregen, het nationale niveau houdt hier echter geen rekening mee en voert hun eigen ruimtelijke ordening beleid uit. Ook gemeenten hebben weinig boodschap aan de ruimtelijke ordening van de provincie aangezien de provincie geen machtsmiddelen heeft om dit te forceren (OECD, 2014, p. 250). Middels bestuurlijke hervormingen zijn er taken overgeheveld tussen de verschillende bestuurlijke lagen en heeft de provincie meer bevoegdheden gekregen. Hierdoor kan de provincie diens voorgeschreven taken meer naar behoren uitvoeren (OECD, 2014, p. 151).

Een mogelijke verklaring voor beperkte samenwerking tussen overheidsniveaus is de hoge mate van homogeniteit binnen *governance* niveaus, zoals ontdekt door Di Gregorio et al. (2019, p. 68). Binnen hetzelfde *governance* niveau is er een grote neiging tot samenwerking tussen vergelijkbare entiteiten. Deze homogeniteit kan leiden tot verminderde communicatie en samenwerking tussen verschillende *governance* niveaus, mede beperkt door juridische barrières. Bovendien faciliteert een gebrekkige afstemming tussen bestuurssystemen de gevolgen van klimaatverandering. Het creëert een omgeving waarin de impact van klimaatverandering niet effectief wordt aangepakt, omdat de coördinatie tussen verschillende bestuurslagen bemoeilijkt wordt door structurele en juridische belemmeringen.

Concluderend heeft het Klimaatakkoord van Parijs uit 2016 geleid tot nationale inspanningen, zoals het Nederlandse Klimaatakkoord van 2019, om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen en klimaatdoelstelling te bereiken. Dit onderzoek richt zich op MLG, waarbij zowel de verticale samenwerking tussen nationale, provinciale en lokale overheden als horizontale samenwerking tussen verschillende lokale entiteiten en stakeholders van cruciaal belang lijken te zijn. Daarbij beredeneert het onderzoek waarom er voor een focus wordt gekozen op de verticale samenwerking en het buiten beschouwing laten van het supranationale niveau. De verschuiving van *government* naar *governance* benadrukt de faciliterende rol van de nationale overheid en biedt ruimte voor diverse beleidsvormingsmogelijkheden op decentrale bestuurlijke niveaus. Lokale overheden spelen namelijk een sleutelrol in het realiseren van klimaatdoelstellingen, maar worden geconfronteerd met uitdagingen zoals financiële beperkingen en beperkte invloed op nationaal beleid. De provincies kunnen fungeren als bemiddelaars tussen lokale en nationale niveaus, maar hun effectiviteit wordt beïnvloed door machtsverhoudingen en historische factoren. Daarnaast wordt samenwerking tussen overheidsniveaus soms beperkt door homogeniteit binnen *governance* niveaus en structurele barrières, wat de effectieve aanpak van klimaatverandering kan bemoeilijken. Al met al benadrukt dit onderzoek het belang van samenwerking op verschillende bestuursniveaus om de klimaatdoelen te bereiken.

2.2 Theorie

Mijn verwachting, gebaseerd op de MLG theorie van Hooghe en Marks (2003), is dat het Klimaatakkoord van 2019 heeft geleid tot een toegenomen samenwerking tussen de rijksoverheid, provincies, gemeenten bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid. Deze theorie benadrukt het belang van samenwerking tussen verschillende overheidslagen bij *governance*, waarbij besluitvorming en beleidsformulering niet alleen op nationaal plaatsvinden maar ook op provinciaal en lokaal niveau.

Binnen MLG-II worden akkoorden vaak gezien als een manier om gedeelde doelstellingen vast te stellen, coördinatie te bevorderen en conflicten tussen verschillende actoren te verminderen (Hooghe & Marks, 2003). Deze akkoorden kunnen verschillende vormen aannemen, zoals internationale verdragen, nationale beleidsovereenkomsten of regionale samenwerkingsverbanden. Ze dienen als instrumenten voor het reguleren van de betrekkingen tussen verschillende actoren en het coördineren van beleidsacties op verschillende niveaus van bestuur.

Mena en Palazzo (2012, p. 257) definiëren MSI als ‘wereldwijde instellingen waarbij voornamelijk bedrijven en maatschappelijke organisaties betrokken zijn, vormen een type reguleringsmechanisme dat probeert deze kloof te overbruggen door het uitgeven van zachte wetgeving’. Zulke MSI’s kunnen gezien worden als een manier om het reguleringsgat te vullen. Dit kan bijvoorbeeld gaan over klimaatmaatregelen. Deze zachte wetgeving houdt in dat het vrijwillig en niet bindend is, het laat de motivatie zien van de initiatiefnemer als ook van de andere deelnemers. Het Klimaatakkoord kan gezien worden als een MSI. De verwachting is dat MSI’s samenwerking kunnen bevorderen door een platform te bieden voor dialoog, het bundelen van middelen en expertise, en het opbouwen van wederzijds vertrouwen en transparantie.

De mechanismen die ten grondslag liggen aan de verwachting dat het Klimaatakkoord samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus bevordert, zijn gebaseerd op vier hoofdelementen van het concept ‘samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid’: gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden, financiële prikkels, een coördinerende rol van de rijksoverheid, en kennisuitwisseling,

Het concept gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden komt voort uit het idee van Type II MLG, waarin flexibele, taakgebonden jurisdicties betrokken zijn die vaak samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus vereisen (Hooghe en Marks, 2003). In Type II MLG wordt de samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus en belanghebbenden gestimuleerd om gemeenschappelijke doelen te bereiken door de spreiding van bevoegdheden over verschillende actoren. Dit bevordert het creëren van gedeelde doelstellingen, zoals het verminderen van uitstoot van broeikasgassen, wat inspanning van alle overheidslagen vereist. Het Klimaatakkoord is een voorbeeld hiervan doordat het van gezamenlijke doelen voor het verminderen van uitstoot van broeikasgassen vaststelt en alle overheidsniveaus aanmoedigt om samen te werken aan deze milieudoelen.

Hoppe et al. (2016) benadrukken dat financiële stimulansen van hogere overheidsniveaus een aanzienlijke invloed kunnen hebben op lokaal klimaatbeleid in kleine en middelgrote steden. Deze stimulansen zijn cruciaal voor lokale capaciteitsopbouw, waardoor gemeenten klimaatinitiatieven kunnen nemen waarvoor ze anders misschien niet de middelen zouden hebben. Provinciale overheden kunnen bijvoorbeeld capaciteitsopbouwprogramma's uitvaardigen die lokale overheden helpen bij het ontwikkelen en effectief uitvoeren van klimaatbeleid. Bovendien worden intergemeentelijke samenwerkingsverbanden vaak ondersteund door financiële prikkels, wat kleinere en middelgrote steden aanmoedigt om samen

te werken, middelen te delen en de beste praktijken voor klimaatmitigatie en -adaptatie over te nemen.

Hooghe en Marks (2002) werpen licht op het belang van deze coördinerende rol van de rijksoverheid. Ze tonen aan dat governance op meerdere niveaus plaatsvindt en dat een gecoördineerde aanpak essentieel is om beleid en acties op elkaar af te stemmen. In het geval van het Klimaatakkoord zien we hoe de rijksoverheid deze rol op zich neemt om ervoor te zorgen dat alle overheidsniveaus samenwerken aan gemeenschappelijke klimaatdoelstellingen. Het nationale Klimaatakkoord illustreert dus niet alleen de implementatie van multi-level governance in de praktijk, maar laat ook zien hoe de coördinerende rol van de rijksoverheid kan bijdragen aan effectieve samenwerking tussen overheidsniveaus om complexe uitdagingen zoals klimaatverandering aan te pakken.

Den Exter et al. (2014) benadrukken hoe lokale overheden in Nederland worstelen met het ontwikkelen en implementeren van effectieve klimaatstrategieën. Een belangrijke uitdaging die wordt besproken, is het begrijpen van elkaars belangen en uitdagingen op lokaal niveau. Dit begrip is essentieel om samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus te bevorderen. Het Klimaatakkoord kan hier een rol spelen door mechanismen voor kennisuitwisseling tussen verschillende overheidsniveaus te bevorderen. Door middel van platforms, netwerken en beleidsinstrumenten kan het Klimaatakkoord bijdragen aan het delen van best practices, lessen uit het verleden en actuele uitdagingen tussen verschillende niveaus van bestuur. Dat kan leiden tot een beter begrip van elkaars belangen en uitdagingen, waardoor samenwerking wordt vergemakkelijkt en de effectiviteit van lokale klimaatstrategieën wordt verbeterd.

3. Methodologie

Dit hoofdstuk biedt inzicht in de methodologie die ten grondslag ligt aan dit onderzoek. Er wordt eerst ingegaan op de gekozen onderzoeksmethode, daarna op de operationalisering van de concepten, de casusselectie, dataverzameling, data-analyse, betrouwbaarheid en validiteit en wordt afgesloten met de beperkingen.

3.1 Research design

Dit onderzoek is kwalitatief van aard en omvat een voor-na-analyse op een enkele casus studie. Hierbij worden de drie bestuurslagen – nationaal, provinciaal en lokaal – bestudeerd. De samenwerking tussen deze bestuurslagen bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid staat centraal. Hierbij wordt het effect van de invoering van het Klimaatakkoord in 2019 in kaart gebracht.

3.2 Operationalisering

Het eerste concept, het Klimaatakkoord, kan gezien worden als een MSI. Hier is namelijk sprake van de volgende vier factoren waar volgens Mena en Palazzo een MSI uit opgebouwd is. De eerste factor benoemd door Mena en Palazzo (2012) is inclusiviteit. Dit houdt in dat er minimaal twee van deze partijen meedoen; overheden, bedrijfsleven en burgers, vaak gerepresenteerd door NGO's of maatschappelijke organisaties. Het Klimaatakkoord bevat al deze partijen. De tweede factor is gedeelde verantwoordelijkheid. Alle betrokken partijen delen de verantwoordelijkheid voor het opstellen en uitvoeren van de gestelde maatregelen. In het geval van het Klimaatakkoord wordt er samengewerkt in verschillende sectortafels die specifieke thema's behandelen, zoals elektriciteit en de gebouwde omgeving. De derde factor is transparantie. Het proces van het opstellen van de maatregelen is transparant. Bij het Klimaatakkoord uit dit zich in het hebben van openbare consultaties en het geven van regelmatige updates over de voortgang. Hiermee wordt de betrokkenheid van alle partijen bevorderd en het vertrouwen vergroot. De laatste factor is *accountability*. Alle partijen worden verantwoordelijk gehouden voor hun bijdrage aan de maatregelen. Door de aanwezigheid van deze vier factoren bij het Klimaatakkoord kan er gesproken worden van een MSI. Twee maanden na de presentatie van het Klimaatakkoord ging op 1 september 2019 de Klimaatwet in (Overheid.nl, 2019). De doelstellingen uit het Klimaatakkoord werden vastgelegd in een wet. Hiermee werd zachte wetgeving veranderd in harde wetgeving. Het Klimaatakkoord blijft wel zachte wetgeving. De Klimaatwet is alleen een bindende toevoeging hierop.

Het tweede concept, samenwerking bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid, wordt geoperationaliseerd door middel van vier observeerbare subcategorieën. Dit zijn gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden, financiële prikkels, coördinerende rol van de rijksoverheid en kennisuitwisseling. Gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden is observeerbaar door het zien van dezelfde beschrijving van doelen en verantwoordelijkheden in stukken van verschillende actoren (gemeente, provincie, rijksoverheid). Financiële prikkels is observeerbaar door het zien van terbeschikkingstelling van geld voor gezamenlijke projecten, denk hierbij aan subsidies of fondsen. Coördinerende rol van de rijksoverheid is te observeren door het aantreffen van een beschrijving van rollen in akkoorden/plannen/verslagen. En als laatste, kennisuitwisseling is te observeren door het zien van overleg, trainingen, workshops, samenwerkingsplatforms, netwerken, en het delen van *best practices* en *lessons learned*.

3.3 Casusselectie

De analyse-eenheid van dit onderzoek is de samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus (gemeente Den Haag, provincie Zuid-Holland en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat) bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid, met de focus op de invloed van het Klimaatakkoord van 2019.

De relevante populatie voor dit onderzoek bestaat uit alle overheidsinstellingen op nationaal, provinciaal en gemeentelijk niveau in Nederland die betrokken zijn bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid.

Ik zal de casus van de samenwerkingsverbanden tussen gemeente Den Haag, provincie Zuid-Holland en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat gebruiken, omdat de stad Den Haag functioneert vanuit meerdere beleidsopzichten, namelijk als zetel van de nationale overheid, als lokale overheid en zelfs het kantoor van provincie Zuid-Holland huisvest, deze dynamiek zorgt ervoor dat deze locatie sterk ingebed zit tussen verschillende beleidslagen. Door de diversiteit en uniciteit van deze locatie denk ik juist hier verandering te kunnen vinden. Daarnaast is beleidsintegratie, oftewel het coördineren van beleidsoverwegingen over verschillende bestuurslagen heen, een belangrijk onderwerp binnen de bestuurskunde. Volgens Candel en Bierbroek (2016) is de mate van beleidsintegratie een essentiële factor voor het succes van complexe beleidsdomeinen zoals klimaatverandering. De casus van Den Haag biedt inzicht in de wijze waarop beleidsintegratie plaatsvindt in een context waar verschillende bestuurslagen elkaar ontmoeten en samenwerken. Tot slot is er ook gekozen vanuit praktische overwegingen, omdat ik bij de gemeente Den Haag werk, heb ik makkelijk toegang tot documenten als ook tot een netwerk. Hiermee werd geen subjectiviteit geïntroduceerd omdat

ik uiteindelijk geen gebruik heb gemaakt van mijn netwerk (alleen voor het vinden van een mailadres) en alleen openbare stukken heb gebruikt. De objectiviteit is dus gewaarborgd.

3.4 Dataverzameling

Voor dit onderzoek is naast documentanalyse ook gebruik gemaakt van interviews. De documenten die gebruikt zijn, zijn onder andere rapporten, plannen, nota's en beleidstukken. Deze documenten zijn afkomstig van de gemeente Den Haag, provincie Zuid-Holland en verschillende ministeries zoals ministerie van EZK en BZK. Naast documenten van overheden is er ook gebruik gemaakt van documenten van adviesorganen zoals bijvoorbeeld de Sociaal Economische Raad en Raad voor het Openbaar Bestuur.

Naast documentanalyse zijn er ook interviews afgenomen. Er zijn vier interviews in totaal afgenomen. Eén met een medewerker van de gemeente, één met iemand van de provincie, één medewerker van een RES en één medewerker van het ministerie van EZK. Er is gekozen om interviews te houden met personen die verschillende functies vervullen binnen deze organisaties, zo is er (in willekeurige volgorde) een manager, senior beleidsmedewerker, beleidsadviseur en een adviseur geïnterviewd. Daarnaast zijn alle geïnterviewden gespecialiseerd in warmte en de energietransitie. Tijdens het onderzoek werd het ook duidelijk dat 'klimaatbeleid' te breed was. De expertisegebieden van de geïnterviewden waren reden om te focussen op klimaatmitigatie en klimaatadaptatie achterwege te laten. Dit wordt onderbouwd door het feit dat de centrale doelen in het Klimaatakkoord gefocust zijn op klimaatmitigatie. Het eerste interview was met de gemeente Den Haag, hiervoor heb ik gebruik gemaakt van mijn toegang tot de functie op het gemeentelijk intranet 'zoek een medewerker' van de gemeente, waar ik toegang toe heb omdat de gemeente Den Haag ook mijn werkgever is. Uiteindelijk is er niet ingegaan op mijn verzoek tot interview door de personen die ik via deze functie had gevonden. De geïnterviewde van de gemeente Den Haag heb ik via LinkedIn gevonden en via de zoekfunctie 'zoek een medewerker' heb ik zijn mailadres gevonden. Voor de overige interviews heb ik gebruik gemaakt van het netwerk van de eerste geïnterviewde en van LinkedIn om potentiële kandidaten te zoeken en te berichten.

De interviews waren semigestructureerd van aard. Er werd bij elk interview een vragenlijst (Bijlage A) van 12 vragen gebruikt als basis van het gesprek. De vragenlijst bevatte de vier categorieën van het concept 'samenwerking bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid', namelijk; gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden, financiële prikkels, coördinerende rol van de overheid en kennisuitwisseling. De tijdsduur van de interviews was 30-60 minuten.

Daarna zijn de interviews die fysiek afgenomen zijn (gemeente Den Haag en provincie Zuid-Holland) getranscribeerd via Amberscript. De interviews die online afgenomen zijn (RES en ministerie van EZK) zijn met behulp van de transcribeertool in Teams getranscribeerd. Alle interviews zijn door mij nagelopen op correctheid en aangepast waar nodig. Verder zijn alle interviews naar de geïnterviewde gestuurd met de mogelijkheid om aan te vullen of te rectificeren. Zij hebben het transcript allemaal goedgekeurd. Dit is gedaan omdat de geïnterviewden voordat het interview begon het toestemmingsformulier (Bijlage B) hebben gelezen en ondertekend. Hierin is opgenomen dat zij het recht hebben om het transcript te zien en aan te passen indien gewenst.

3.5 Data analyse

Voor de analyse van de data is eerst een indeling gemaakt van alle data of het gaat over vóór de invoering van het Klimaatakkoord of na de invoering. Dit is versimpeld naar ‘voor 2019’ en ‘na 2019’. Voor documenten uit 2019 is gekeken of het gaat over vóór of na 28 juni, de dag van de publicatie van het Klimaatakkoord.

Daarna is er een thematische indeling gemaakt van de gemaakte aantekeningen op de vier categorieën van het concept ‘samenwerking bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid’, namelijk; gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden, financiële prikkels, coördinerende rol van de overheid en kennisuitwisseling. Bij elk thema is ook weer een onderverdeling gemaakt of het voor of na 2019 betreft. Per thema zijn vervolgens de resultaten van voor en na 2019 naast elkaar gelegd en is gekeken naar verschillen.

3.6 Betrouwbaarheid, validiteit en beperkingen

Om de interne validiteit en de betrouwbaarheid van dit onderzoek te waarborgen, zijn verschillende maatregelen genomen. Ten eerste is er gebruik gemaakt van triangulatie door data te verzamelen uit meerdere bronnen; interviews en documentenanalyse. Dit helpt om de bevindingen te verifiëren en eventuele bias te minimaliseren. Daarnaast zijn alle interviews (semi)gestructureerd afgenomen om consistentie te waarborgen en zijn de vragenlijsten vooraf gecontroleerd op duidelijkheid en relevantie.

De externe validiteit, ofwel de generaliseerbaarheid van de onderzoeksresultaten, is versterkt door een representatieve steekproef te nemen van respondenten uit verschillende overheidsniveaus (nationaal, provinciaal en lokaal). Maar het is niet sterk genoeg om te kunnen zeggen dat de resultaten uit dit onderzoek gegeneraliseerd kunnen worden over heel Nederland. Hiervoor zou namelijk een *multiple case study* voor uitgevoerd moeten zijn, met verschillende

cases, bijvoorbeeld door naast een grote ook een middelgrote of kleine gemeente te betrekken. Hierdoor zou de externe validiteit vergroot zijn. Vanwege het korte tijdsbestek van dit onderzoek was een *multiple case study* niet haalbaar. Bovendien was het omwille van tijd ook niet mogelijk om Europa en/of de waterschappen mee te nemen als bestuurslaag in dit onderzoek. De beperkt beschikbare tijd zorgde ervoor dat het noodzakelijk was om een keuze te maken, in dit geval is er dus gekozen voor de meest prominente binnenlandse bestuurslagen.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten gepresenteerd. De opbouw is gebaseerd op de onderdelen van het concept samenwerking bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid, zoals toegelicht in voorgaande hoofdstukken. Er zal ingegaan worden op gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden, financiële prikkels, coördinerende rol, samenwerking en kennisuitwisseling. Aangezien dit onderzoek een voor-na-analyse is, zal er per onderdeel eerst gekeken worden naar de situatie van voor 2019, vóór de invoering van het Klimaatakkoord, en daarna naar de situatie van na 2019, ná de invoering van het Klimaatakkoord. De theoretische analyse volgt in een volgend hoofdstuk.

4.1 Gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden

Voor de invoering van het Klimaatakkoord in 2019 was klimaat ook al een significant onderwerp voor het openbaar bestuur. Het werd steeds prominenter en leidde tot het Klimaatakkoord in 2019. Ook voor de invoering van het Klimaatakkoord waren er al gedeelde doelstellingen. Neem bijvoorbeeld het Energieakkoord voor duurzame groei (Sociaal Economische Raad, 2013), waarin meerder doelen worden beschreven op het vlak van energie zoals een besparing van 1,5% per jaar van het energieverbruik. Deze doelstellingen bleven echter vrij abstract en waren erg sector gebonden.

Vanaf 2015 worden de doelstellingen meer gelijk. In 2015 is namelijk het Klimaatakkoord van Parijs getekend, ook Nederland ondertekende dit. Hierin staat dat gezamenlijk is afgesproken om de opwarming van de aarde te beperken tot ruim onder de 2 graden Celcius in het jaar 2050 met als ultiem doel de beperking tot 1,5 graden Celcius opwarming (Europese Unie, 2016). Om dit te bereiken moet de uitstoot van broeikasgassen gereduceerd wordt. In de periode van 2015-2019 wordt het Klimaatakkoord van Parijs veelvuldig aangehaald bij het omschrijven van de doelstellingen. Zo staat bijvoorbeeld in de Energieagenda Watt Anders 2016-2020-2050 (provincie Zuid-Holland, 2016, p. 5) beschreven dat deze energieagenda de bijdrage van de provincie Zuid-Holland is om bij te dragen aan de doelstelling uit Parijs.

Opvallend is ook dat voor de invoering van het Klimaatakkoord alle onderzochte instellingen een eigen invulling geven aan de bijdrage om de doelstelling uit het Parijse Klimaatakkoord te behalen. Zo is de Gemeente Den Haag erg ambitieus. Zij wil volgens haar Haags Klimaatpact al in 2030 klimaatneutraal zijn (Zandstra et al., 2017). Volgens twee geïnterviewden was klimaat vooral een onderwerp waarop elke laag deed wat hij of zij goed achtte, hierbij zijn geen gedeelde doelstellingen te achterhalen (interview Den Haag; interview Zuid-Holland). Wat zij

ook beiden benadrukken is dat er geen gedeelde verantwoordelijkheden waren. In hun ogen kunnen er geen gedeelde verantwoordelijkheden zijn, als er geen gedeelde doelstellingen zijn. Medio 2019 wordt de Nederlandse bijdrage aan het Parijse akkoord door het ministerie van EZK gepresenteerd; het Klimaatakkoord. Dit akkoord is onder andere ondertekend door Vereniging voor Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Interprovinciaal Overleg (IPO) (Klimaatakkoord.nl, 2020). Hiermee laten de gemeenten en provincies middels hun koepels weten dat ze achter dit akkoord staan en hier actief aan mee gaan werken. Vanaf dit moment is de overkoepelende doelstelling voor alle bestuurslagen gelijk; de uitstoot van broeikasgassen verminderen met 49% ten opzichte van 1990 en klimaatneutraal zijn in 2050. De beschreven doelstellingen kunnen afwijken per organisatie maar het uitgangspunt is altijd hetzelfde. Dit kan gezien worden als subdoelstellingen per organisaties maar ze hebben allemaal hetzelfde hoofddoel.

In veel documenten wordt beschreven wat de bijdrage van de verschillende organisaties is om de doelstellingen van het Klimaatakkoord te behalen. Zo licht het Zuid-Hollandse coalitieakkoord 2019-2023 toe dat hun bijdrage geleverd wordt door onder andere de opwek van energie door middel van zonnepanelen op daken te stimuleren (Provincie Zuid-Holland et al., 2019, p. 19). Voor nu ligt de focus op het behalen van de doelstelling van 2030; de uitstoot van broeikasgassen met 49% verminderen ten opzichte van 1990. Dit wordt gezien als een ‘gezamenlijk richtpunt waar we de komende periode naar streven’ (Provincie Zuid-Holland, 2020, p.4). Ook een geïnterviewde liet weten dat eerste alle pijlen op 2030 zijn gericht alvorens er naar 2050 wordt gekeken. Dit gebeurt omdat de doelen van 2050 alleen haalbaar zijn wanneer de doelen van 2030 behaald worden (interview EZK).

Er zijn gedeelde doelstellingen maar iedere bestuurslaag heeft wel zijn eigen verantwoordelijkheden (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2020, p. 44). Dit beeld wordt bevestigd door alle geïnterviewden (interview Den Haag; interview Zuid-Holland; interview RES, interview EZK). Het ministerie van EZK is verantwoordelijk voor de formulering van het nationale klimaatbeleid en voor een belangrijk deel van de financiering van klimaatbeleid van alle bestuurslagen. De provincie is verantwoordelijk voor de infrastructuur binnen haar eigen provinciegrenzen, bijvoorbeeld het aanwijzen van gebieden voor windmolens of het aanleggen van de Warmtelinleiding. De gemeente is verantwoordelijk voor het lokale niveau, denk hierbij aan het verschonen van de afvalverwerking als ook het voorlichten van de burgers hoe zij zelf hun uitstoot kunnen verminderen (interview Den Haag; interview Zuid-

Holland; interview RES, interview EZK). Het Ministerie EZK draagt hierbij de eindverantwoordelijkheid (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2020, p. 43).

4.2 Financiële prikkels

Na 2015 komen er steeds meer fondsen en subsidies ter beschikking om te investeren in klimaatmitigatie, zoals de energietransitie. Provincie Zuid-Holland stelt bijvoorbeeld 100 miljoen euro beschikbaar in de vorm van een energiefonds (Vermeulen et al., 2015).

Pas na 2019 komen er grotere fondsen en subsidies beschikbaar. Zo maakten zowel gemeenten als provincies geld vrij om fondsen en subsidies te kunnen verstrekken. Ook maakte het ministerie van EZK geld vrij om de doelstellingen uit het Klimaatakkoord te behalen. Zo is er bijvoorbeeld de tijdelijke regeling capaciteit decentrale overheden voor klimaat- en energiebeleid (CDOKE). Er is een bedrag van meer dan één miljard euro per jaar uitgetrokken, hiervan krijgt de provincie Zuid-Holland elk jaar ongeveer 3,5 miljoen euro in de periode 2023-2025 en de gemeente Den Haag jaarlijks ongeveer 9,5 miljoen over dezelfde periode. Deze regeling zorgt er voor dat er een uitkering beschikbaar komt voor het inhuren van extra personeel om aan klimaat- en energiebeleid te werken ten behoeve van het behalen van de doelen van het Klimaatakkoord (interview Zuid-Holland; interview EZK; interview RES; interview Den Haag; Rijksdienst voor Ondernemend Nederland RVO, 2023).

Vanuit Europa zijn er meerdere subsidies beschikbaar voor klimaatmitigatie. Verschillende bestuurslagen werken samen om deze aan te vragen en te ontvangen. Zo werkt de provincie bijvoorbeeld samen met verschillende gemeenten en fungeert in deze als penvoerder (Provincie Zuid-Holland, 2020). Dit inhoudt in dat de provincie verantwoordelijk is voor het opstellen en indienen van de subsidieaanvraag, én voor het verantwoorden van de besteedde middelen namens een grotere groep, in dit geval gemeenten. In een interview kwam ook naar voren dat het vaker voorkomt dat verschillende projecten gebundeld worden om samen een subsidie aanvraag te doen omdat er soms een financiële ondergrens is. Door meerdere projecten te bundelen kan dan aan die ondergrens voldaan worden (interview provincie Zuid-Holland).

Op dit moment is het ministerie van EZK bezig met het opzetten van een staatsdeelneming. Deze staatsdeelneming kan dan investeren in publieke warmte bedrijven (interview EZK). Er is nu namelijk ook een wet in ontwikkeling, de Wet collectieve warmte, die zegt dat warmtebedrijven voor het grootste deel in publieke handen moeten zijn (MijnOverheid.nl,

2024; interview provincie Zuid-Holland). Hiermee kan meer publieke samenwerking gestimuleerd worden.

Al deze fondsen en subsidies zijn te verkrijgen zonder dat daarvoor specifiek samen gewerkt hoeft te worden. Gemeenten en provincies werken soms samen om een subsidie aan te vragen, dit is een eigen keuze en geen vereiste om deze subsidie te krijgen. Er bestaan op dit moment geen fondsen of subsidies die alleen verstrekt worden als er meerdere bestuurslagen met elkaar samenwerken (interview provincie). Het Klimaatakkoord heeft dus geen formele financiële prikkels om samenwerking te bevorderen met zich meegebracht. Het bracht wel financiële instrumenten met zich mee om haar doelen haalbaar te maken.

4.3 Coördinerende rol van de rijksoverheid

Voor de invoering van het Klimaatakkoord lag de coördinatie van klimaatbeleid vooral bij het ministerie van EZK. Het ministerie nam een belangrijke rol op zich in de coördinatie voor het opstellen van het Klimaatakkoord. De minister zorgde voor het samenbrengen van verschillende belanghebbenden zoals overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgers om gezamenlijk doelen te stellen en afspraken te maken over de vermindering van broeikasemissies (ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2020, p. 35).

Als het gaat om coördinatie na 2019 valt er een tegenstrijdigheid op. Organisaties zeggen dat de provincie de coördinatie op zich neemt terwijl er tegelijkertijd door de provincie zelf wordt ervaren dat dat niet zo is. Wel merkt de provincie dat er naar haar gekeken wordt hiervoor en zij is hiermee bezig om hier invulling aan te geven. De provincie neemt namelijk in veel projecten de coördinatie op zich omdat het vaak gemeente overstijgend is. De provincie kan dit zelf op zich nemen of het IPO (interview EZK). Op het gebied van vergunningverlening bijvoorbeeld is de provincie opgestaan om de coördinerende rol op zich te nemen (Gemeente Den Haag, 2020, p. 53-54; interview Den Haag). Ook binnen de energietransitie heeft de provincie een coördinerende rol op zich genomen (interview RES). De provincie Zuid-Holland zou zelf graag de coördinatie op zich willen nemen binnen de provinciale opgave van de warmtetransitie. Zij ziet ook dat er naar de provincie wordt gekeken door bijvoorbeeld gemeenten en warmtebedrijven om deze coördinerende rol op zich te nemen. Er is vraag naar coördinatie en regie. Op dit moment heeft de provincie deze rol nog niet, het provinciale bestuur zal hier eerst nog van overtuigd moeten worden voordat dit ingericht kan worden (interview provincie). De RES Rotterdam Den Haag beaamt dat er vraag is naar coördinatie op

bovenlokaal niveau, maar dat deze vorm van coördinatie nog onvoldoende aanwezig is op dit moment (Energiestrategie regio Rotterdam Den Haag, 2023, p. 17-18).

Daarnaast houdt het ministerie van EZK ook de nationale coördinatie om op schema te blijven voor het behalen van de doelstellingen uit het Klimaatakkoord. ‘Coördinatie en eindverantwoordelijkheid voor het klimaat(mitigatie) beleid is, volgens de Klimaatwet, belegd bij de minister van EZK’ (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2020, p. 43). Het ministerie van EZK kan het gesprek aan gaan en het bijvoorbeeld aantrekkelijker maken om investeringen te doen. Een voorbeeld hiervan is dat de subsidie voor het realiseren van een warmtenet wordt uitgebreid, zodat een gemeente toch over de streep getrokken wordt. Verder kan het ministerie uit leggen wat de nadelen zijn van wachten met aansluiten op het warmtenet. Hoe langer er gewacht wordt, hoe schaarser de middelen en handen om het uit te voeren worden. Hiermee brengt het ministerie de ernst over en legt uit dat er een risico hangt aan uitstellen. Het ministerie moet het op deze manier doen omdat het geen bevoegdheden heeft om een gemeente te dwingen om er voor te zorgen dat die volgend jaar van het gas af is (interview EZK). Het ministerie van EZK zet de kaders uit en dat de decentrale overheden kunnen hier binnen navigeren. Naar de mening van de RES zou het ministerie meer moeten coördineren. Het zou bijvoorbeeld kunnen helpen als het ministerie een locatie voor warmteopslag aanwijst. Soms is er namelijk een geluid van hogerhand nodig om moeilijke keuzes te maken en langdurig polderen te doorbreken (interview RES).

De gemeente Den Haag ervaart dat de regierol juist bij henzelf ligt. De gemeente voert namelijk niet alleen de coördinatie, maar heeft ook de daadwerkelijke uitvoering zelf in handen. Zo definieert de gemeente Den Haag de regierol. Om deze regierol uit te kunnen voeren zijn echter wel kaders nodig. Het Klimaatakkoord heeft geholpen die kaders te stellen en gebeurt nog steeds. Zo heeft de gemeente nog een wens dat er meer wetgeving komt zodat gemeenten meer middelen beschikbaar krijgen voor de uitvoering. Daarnaast benadrukt de geïnterviewde dat hij betwijfelt of het op zich nemen van de regierol niet gebeurd zou zijn mocht het Klimaatakkoord er niet geweest zijn. Dit is natuurlijk speculatie want het Klimaatakkoord is er nou eenmaal wel en daarom voegt hij zelf toe dat dit een kwestie van speculatie zal blijven (interview Den Haag).

4.4 Kennisuitwisseling

Kennisuitwisseling en kennisdeling is altijd een belangrijk onderdeel geweest van samenwerking tussen de verschillende bestuurslagen. Grote maatschappelijke opgaven kunnen namelijk niet zelfstandig worden opgelost, hiervoor is samenwerking nodig (Interprovinciaal

Overleg (IPO) et al., 2017). ‘Bij het realiseren van een integrale werkvorm hoort kennisdelen’ (Vermeulen et al., 2015, p. 11). Hiermee kiest de provincie Zuid-Holland ervoor om in te zetten op kennisdeling (Provincie Zuid-Holland, 2016, p. 15).

Met de komst van het Klimaatakkoord wordt de noodzaak om kennis te delen bevestigd. Provincie Zuid-Holland omschrijft de huidige Zuid-Hollandse aanpak van de energietransitie, bestaande uit onder andere kennisnetwerken, als een goede basis om op voort te bouwen, aangezien ‘de ontwikkelingen dankzij het Klimaatakkoord in een stroomversnelling komen’ (Provincie Zuid-Holland, 2020, p. 8). De provincie stelt zich in deze op als een coördinator. Zij zorgt er namelijk voor dat de gemeenten voorzien zijn van de juiste kennis en op de hoogte zijn van de *best practices* uit programma’s die landelijk worden georganiseerd. Zij doet dit onder andere door ‘kennisbijeenkomsten en lerende netwerken te organiseren’ (Provincie Zuid-Holland, 2020, p. 25). Ook bestaat er een platform waarin gemeenten en regio’s hun vragen kunnen stellen en advies kunnen vragen bij elkaar (interview RES).

Ook de gemeente Den Haag doet aan kennisdeling. Zij doet dit vaak met de VNG en de G4. Deze kennis wordt verspreid door de RES en de provincie. Door de RES worden kennisdeelsessies gehouden om te peilen of er behoefte is aan een gezamenlijke aanpak en het uitwisselen van ervaringen (Energierostrategie regio Rotterdam Den Haag, 2023, p. 12-13). Een geïnterviewde benadrukt dat deze kennisdeling weliswaar tijd en moeite kost, maar dat het buiten de eigen werkomgeving met de collega’s te overleggen zeker een meerwaarde van een frisse blik oplevert (interview Den Haag). Zo heeft de gemeente de ministeries EZK en BZK uitgenodigd om te ervaren hoe het aanvragen van bijvoorbeeld een subsidie in de gemeentelijke praktijk werkt, en hoe regelgeving in de praktijk toegepast wordt. De ministeries zijn op deze uitnodiging ingegaan. Meerdere ambtenaren en directieleden hebben hieraan meegewerkt. Door de gemeente is dit ervaren als een eerste stap in verbeterde samenwerking (interview Den Haag).

Provincie Zuid-Holland werkt op verschillende manieren aan kennisdeling. Dit kan heel laagdrempelig zijn zoals bijvoorbeeld een telefoontje plegen als de provincieambtenaar iets ziet of hoort wat van belang kan zijn voor de gemeente(n) waar hij verantwoordelijkheid voor draagt. Als er onderwerpen zijn die breder gedragen worden, wordt er soms gekozen voor een kennissessie. Dit kan een webinar of een (fysieke) bijeenkomst zijn. Een paar ambtenaren zijn hier verantwoordelijk voor. Verder neemt de provincie zelf ook deel aan meerdere kennisuitwisselingen. Zo worden er bijvoorbeeld meer commerciële bijeenkomsten zoals congressen gehouden. Hier gaan de ambtenaren afwisselend heen. Zij nodigen hier ook

gemeenten voor uit als zij dit nuttig achten. Op zulke congressen zijn, afhankelijk van het onderwerp, verschillende organisaties aanwezig, zoals bijvoorbeeld de rijksoverheid, natuur- en milieuorganisaties en netbeheerders zoals Stedin en Liander. Ook is er een jaarlijks warmtecongres waar de provincie wordt uitgenodigd als spreker. Dit congres wordt georganiseerd door de stichting Warmtenetwerken en is een meer commercieel ingestoken congres. Dit event wordt niet alleen gebruikt om kennis te delen maar ook om te netwerken (interview Zuid-Holland).

Het ministerie van EZK heeft voornamelijk voor de warmtenetsubsidie veel gesprekken gevoerd met medeoverheden. Hier werd besproken wat de medeoverheden zelf dachten nodig te hebben en wat niet. Dit was een manier om kennis op te halen zodat EZK daar hun instrumenten op aan kon passen. Daarnaast vindt de geïnterviewde dat EZK vooral expertise bezit op het vlak van subsidies. Hier consulteren zij bijvoorbeeld de VNG over als hiernaar gevraagd wordt. Verder vindt de geïnterviewde dat EZK niet in de positie is om inhoudelijke trainingen te geven over bijvoorbeeld de aanleg van een warmtenet, omdat dit niet hun expertise is. Dat is namelijk de expertise van gemeenten. Er is dus geen rangorde op dit vlak. Daarom is overleg zo belangrijk en moeten elkaars expertises op de juiste momenten ingezet en gerespecteerd worden. “Hoe specifieker, hoe decentraler”. De geïnterviewde benadrukt daarom ook dat er soms in de media onterecht over ‘lagere overheden’ wordt gesproken. Hij spreekt zelf liever van ‘medeoverheden’. In zijn ogen is er dus geen rangorde, en is het van belang om elkaars expertise en verantwoordelijkheden te respecteren (interview EZK).

4.5 Overige vormen van samenwerking

Tijdens het onderzoek kwam er naar voren dat naast de vooraf gestelde factoren ook sprake is van samenwerkingsverbanden die niet in één van de factoren passen maar in meerdere. Daarom is er gekozen om deze samenwerkingsverbanden apart te behandelen. Het interbestuurlijk Programma (IBP) en de Regionale Energiestrategieën (RES) zijn twee voorbeelden van samenwerking die zijn ontstaan door het Klimaatakkoord.

4.5.1 Interbestuurlijk Programma (IBP)

In 2018 werd het Interbestuurlijk Programma (IBP) gelanceerd als een samenwerkingsverband tussen de rijksoverheid, provincies, gemeenten en waterschappen, gericht op het verbeteren van de samenwerking op tien maatschappelijk thema's, waaronder klimaatverandering. De ministeries EZK, LNV, BZK en IenW coördineren de bijdragen van het Rijk aan het thema ‘samen aan de slag voor het klimaat’. EZK draagt hierin de eindverantwoordelijkheid.

Daarnaast zorgt de minister van EZK dat er samenhang is met het Klimaatakkoord want ‘het IBP is versterkend aan het Klimaatakkoord’ (ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, 2018, p. 36).

Decentrale overheden participeren in het Klimaatakkoord door deel te nemen aan vijf sectortafels, wat regelmatig overleg tussen het Rijk en decentrale overheden cruciaal maakt voor het waarborgen van gezamenlijke ambities en draagvlak. Het IBP streeft naar een efficiënte en effectieve interbestuurlijke werkstructuur door bestaande structuren te benutten (ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties, 2018, p. 36). Het doel is een transparanter proces waarbij medewerkers van het Rijk, koepels, en soms gemeenten, provincies en waterschappen samenwerken. Echter, veel respondenten ervaren het IBP als een ‘Haags feestje’ en twijfelen of de transparantie daadwerkelijk is verbeterd, aangezien gemeenten, provincies en waterschappen het proces niet transparanter vinden dan voorheen (Programmateam IBP, 2020, p. 6).

De nadruk van het IBP ligt op gelijkwaardig partnerschap in plaats van strikte naleving van bestuursakkoorden. Hoewel dit deels is gerealiseerd, zijn er zorgen over de praktische uitvoering van dit partnerschap. Gesprekken over de start van het IBP gingen vaak over inhoud en financiën in plaats van over een andere manier van samenwerken, waardoor het IBP meer een beleidsdocument dan een werkdocument is geworden (Programmateam IBP, 2020, p. 6-7). De haast van het nieuwe kabinet om met de opgaven aan de slag te gaan, zorgde ervoor dat vooral de VNG moeite had om voldoende schrijfcapaciteit te leveren en haar achterban te betrekken, wat leidde tot een proces dat door velen dus als een ‘Haags feestje’ werd gezien (Programmateam IBP, 2020, p. 8).

Bij de start van de interbestuurlijke samenwerking werd vaak niet voldoende tijd genomen om verwachtingen en rollen te bespreken, wat leidde tot onduidelijkheid en bemoeilijkte effectieve samenwerking. De focus van interbestuurlijke samenwerking is verschoven van discussies over bevoegdheden naar gesprekken over rollen en verantwoordelijkheden, maar er is nog ruimte voor verbetering, bijvoorbeeld bij het bepalen van verantwoordelijkheden voor locaties van windmolens (Programmateam IBP, 2020, p. 10-11). Ondanks verbeteringen in het begrip van de autonome positie van decentrale overheden, blijft financiële afhankelijkheid een struikelblok, omdat gemeenten en provincies hun middelen voornamelijk via het gemeentefonds en provinciefonds ontvangen, wat een ongelijkwaardige financiële relatie creëert (Programmateam IBP, 2020, p. 13).

Hoewel het overkoepelende IBP elke twee jaar geëvalueerd zou worden, stierf het na een negatieve evaluatie in 2020 een stille dood. Wel bestaan er nog thematische IBP's die specifiek zijn zoals het Interbestuurlijk Programma Verrijking Vergunningen, Toezicht en Handhaving (IBP VTH) (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties et al., 2022). Dit programma is prominent aanwezig binnen deze sector.

4.5.2 Regionale Energie Strategieën (RES)

In het Klimaatakkoord is opgenomen dat er regionale energiestrategieën worden opgezet. In 30 regio's worden de beschreven plannen uit het Klimaatakkoord in praktijk gebracht. In Zuid-Holland zijn er 7 van deze regio's, één daarvan is de regio Rotterdam Den Haag. Binnen deze nieuwe regio's werken gemeenten, provincies, waterschappen samen met partijen zoals warmte bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties om regionale keuzes te maken voor duurzame elektriciteit, de warmtetransitie in gebouwen (van fossiele naar duurzame bronnen) en de benodigde energie-infrastructuur. Deze keuzes worden vertaald naar gebieden en projecten die vervolgens worden geïmplementeerd. De focus ligt op de opgaven van de Gebouwde omgeving en Elektriciteit (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2019, p. 222).

De RES-regio's werken parallel aan andere energieplannen en doelen uit het Energieakkoord. De RES is bedoeld als startpunt voor een uitvoeringsproces tot 2030, met periodieke evaluaties om effectiviteit en efficiëntie te waarborgen. De RES dient als instrument om energiedoelen te halen, ruimtelijke inpassing te organiseren met maatschappelijke betrokkenheid, en samenwerking tussen regionale partijen te bevorderen (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2019, p. 222).

Veel regio's waren al bezig met een RES voordat de klimaatafspraken definitief waren. Het is cruciaal dat alle regio's de gezamenlijke kaders en afspraken van het Klimaatakkoord volgen voor vergelijkbaarheid en monitoring. Het Nationaal Programma RES ondersteunt de regio's met een helder kader, vergelijkbare RES'en, en een platform voor kennisdeling. De regio's kunnen hun RES-processen borgen met een bestuurlijke startnotitie en samenwerkingsovereenkomsten, waarbij ook aandacht is voor participatie van belangengroepen, bedrijven en bewoners om draagvlak en versnelling van de uitvoering te bevorderen (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2019, p. 222; (Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, 2020b). Op deze manier kan er voorkomen worden dat er veel vertraging wordt opgelopen door bijvoorbeeld het Not in My Backyard (NIMBY) principe.

Iedereen vindt dat het belangrijk is dat er bijvoorbeeld meer windmolens komen, maar niemand wil het in zijn eigen gemeente hebben. Door hierover met alle betrokkenen in gesprek te gaan kan dit het begrip vergroten en de bereidwilligheid om mee te bewegen vergroten (interview RES).

4.6 Conclusie

Dit hoofdstuk presenteert de onderzoeksresultaten over samenwerking bij klimaatmitigatiebeleid, gestructureerd volgende gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden, financiële prikkels, coördinerende rol en kennisuitwisseling. Voor de invoering van het Klimaatakkoord in 2019 werkten instellingen met eigen klimaatdoelstellingen, zonder gedeelde verantwoordelijkheid. Na 2019 ontstonden uniforme doelen, zoals 49% uitstootreductie tegen 2030. Financiële prikkels namen toe na 2019, met grotere fondsen en subsidies voor klimaatbeleid. De coördinatie lag voorheen bij het ministerie van EZK, maar na 2019 nam ook de provincie Zuid-Holland een grotere rol aan. Kennisuitwisseling werd belangrijker, met provincies en gemeenten die actief kennis delen via bijeenkomsten en platforms. Daarnaast stimuleerden initiatieven zoals het IBP en de RES de samenwerking tussen verschillende bestuurslagen en stakeholders om de klimaatdoelstellingen te realiseren.

5. Analyse

De onderzoeksvraag "Hoe heeft het Klimaatakkoord (2019) de samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid beïnvloed?" vraagt om een diepgaande analyse van de veranderingen in gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden, financiële prikkels, coördinerende rol van de rijksoverheid en kennisuitwisseling.

5.1 Gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden

Voor de invoering van het Klimaatakkoord waren er weliswaar gedeelde doelstellingen zoals vastgelegd in het Energieakkoord (2013) en de ondertekening van het Klimaatakkoord van Parijs (2015), maar deze doelstellingen waren vaak abstract en sectorgebonden. Er ontbrak een eenduidige aanpak tussen de verschillende bestuurslagen. Elke laag had zijn eigen invulling van de bijdragen om de doelstellingen te behalen, wat leidde tot een versnipperd beleid zonder gedeelde verantwoordelijkheden.

Met de invoering van het Klimaatakkoord in 2019 werden de doelstellingen gestandaardiseerd en gedeeld over alle bestuurslagen. Het hoofddoel was de vermindering van broeikasgasemissies met 49% in 2030 ten opzichte van 1990 en klimaatneutraliteit in 2050. Dit creëerde een gemeenschappelijk uitgangspunt en leidde tot subdoelstellingen per organisatie die consistent waren met het overkoepelende doel. De verantwoordelijkheid voor het behalen van deze doelen werd explicieter verdeeld. Het Ministerie van EZK droeg de eindverantwoordelijkheid, terwijl decentrale overheden eigen verantwoordelijkheden hadden binnen de gezamenlijke doelstellingen. Hiermee wordt er volgens Mena en Palazzo (2012) voldaan aan de tweede factor voor het zijn van een MSI.

Door een gezamenlijke aanpak met gedeelde doelen te bevorderen, benut het Klimaatakkoord de sterke punten van Type II MLG (Hooghe & Marks, 2003). Dit maakt een breder gedragen antwoord op klimaatuitdagingen mogelijk, waarbij gebruik gemaakt wordt van de verschillende expertises van verschillende bestuurslagen. Deze aanpak zorgt er ook voor dat verantwoordelijkheden en middelen worden afgestemd op de specifieke behoeften en capaciteiten van elk bestuursniveau, waardoor meer samenhangende klimaatmaatregelen genomen kunnen worden. Het Klimaatakkoord heeft gezorgd voor een kader voor de gedeelde doelstellingen waarbij elke bestuurslaag haar eigen verantwoordelijkheid kent. De samenwerking lijkt op dit punt vergroot.

5.2 Financiële prikkels

Er waren al fondsen en subsidies beschikbaar voor de invoering van het Klimaatakkoord voor klimaatmitigatie, zoals het energiefonds van de provincie Zuid-Holland, maar deze waren beperkt in omvang en vaak lokaal of sectoraal gericht. Er ontbrak een geïntegreerde financiële prikkel die samenwerking tussen verschillende bestuurslagen stimuleerde.

Na 2019 werden grotere fondsen en subsidies beschikbaar gesteld om de doelstellingen van het Klimaatakkoord te ondersteunen, zoals de CDOKE-regeling voor extra personeel voor klimaat- en energiebeleid. Er kwamen ook Europese subsidies waarvoor samenwerking tussen bestuurslagen nodig was. Hoewel samenwerking niet altijd een vereiste was voor het verkrijgen van subsidies, werd het wel gestimuleerd door bijvoorbeeld gezamenlijke subsidieaanvragen, zoals verwacht door Hoppe et al. (2016). Het Klimaatakkoord bracht financiële instrumenten die de haalbaarheid van de doelen ondersteunden, maar creëerde geen specifieke financiële prikkels voor samenwerking.

5.3 Coördinerende rol van de rijksoverheid

De coördinatie van het klimaatmitigatiebeleid lag voornamelijk bij het Ministerie van EZK, dat een centrale rol speelde in het samenbrengen van belanghebbenden. Deze coördinerende rol was echter beperkt en er was geen integrale aanpak.

Na de invoering van het Klimaatakkoord werd de coördinerende rol van het Ministerie van EZK versterkt en geformaliseerd, zoals vastgelegd in de Klimaatwet. Zoals aangegeven door Hooghe en Marks (2003) is het van essentieel belang dat de rijksoverheid deze coördinerende rol op zich neemt om succesvol klimaatbeleid te kunnen implementeren. De provincie nam ook een meer prominente coördinerende rol op zich in bovenlokale projecten, zoals vergunningverlening en de energietransitie. Er was een duidelijke vraag naar meer coördinatie en regie van hogerhand, maar deze rol was soms nog in ontwikkeling en werd niet altijd als voldoende ervaren door decentrale overheden. Uit de interviews kwam naar voren dat de coördinatie nu vooral is belegd bij de decentrale overheden. Wel wordt er ervaren dat er vraag is naar een coördinerende rol van hogere overheden. Het lijkt dus dat het op papier een gewenst beeld waar in de praktijk nog verder aan gewerkt wordt. Deze bewerkstelling is wel in werking gezet door de invoering van het Klimaatakkoord.

5.4 Kennisuitwisseling

Kennisuitwisseling was al een belangrijk aspect van de samenwerking tussen bestuurslagen, waarbij de provincie Zuid-Holland bijvoorbeeld actief kennis deelde om integrale werkvormen te realiseren.

Met de komst van het Klimaatakkoord werd de noodzaak voor kennisdeling verder benadrukt en gestructureerd. De provincie Zuid-Holland nam een coördinerende rol in kennisnetwerken en het organiseren van kennisbijeenkomsten. Gemeenten werkten via de VNG en de RES aan kennisdeling, waarbij er ook nationale programma's zoals het Nationaal Programma RES werden opgezet om deze uitwisseling te faciliteren. Dit zorgde voor een versnelling in de kennisdeling en een verbeterde ondersteuning van decentrale overheden. Den Exter et al. (2014) benadrukken dat kennisuitwisseling bestaande uit vakinhoudelijke kennis als ook het begrijpen van elkaars belangen en uitdagingen kan leiden tot een groter begrip voor elkaar en daarmee kan de samenwerking vergroot worden. Dat lijkt hier het geval te zijn.

5.5 Overige vormen van samenwerking

Het in 2018 gestarte Interbestuurlijk Programma (IBP) was bedoeld om de samenwerking te verbeteren en een transparanter proces voor maatschappelijke opgaven te creëren. Hoewel het IBP als versterkend aan het Klimaatakkoord werd gezien, werd het programma in de praktijk vaak als een 'Haags feestje' ervaren, met twijfels over de daadwerkelijke transparantie en lokale betrokkenheid. Na een niet zo positieve evaluatie in 2020, verloor het programma momentum. Het idee van een interbestuurlijk programma om MLG te bevorderen klinkt op papier als een goed idee, maar behoeft in de uitvoering meer aandacht. Hier zal in een volgende poging vooraf meer aandacht aan besteed moeten worden.

De invoering van de RES-regio's was een directe uitkomst van het Klimaatakkoord, bedoeld om regionale keuzes te maken voor duurzame elektriciteit en de warmtetransitie in gebouwen. Deze strategieën bevorderden de samenwerking tussen gemeenten, provincies, waterschappen en andere stakeholders, en dienden als instrument om de energiedoelen van het Klimaatakkoord te realiseren. Het Nationaal Programma RES ondersteunde deze regio's met kaders en kennisdeling, wat bijdroeg aan een meer geïntegreerde en gestructureerde aanpak. Deze aanpak draagt bij aan MLG zoals beschreven door Hooghe en Marks (2003).

Concluderend heeft de invoering van het Klimaatakkoord, zoals verwacht, geleid tot meer samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid. Als er per factor gekeken wordt, kan er namelijk gesteld worden dat de

eerste factor gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden vergroot is. Gedeelde doelstellingen zijn vastgelegd in het Klimaatakkoord en alle overheidsniveaus hebben dit ondertekend en hebben dit dus allemaal als doelstelling. Daarnaast zijn er geen gedeelde verantwoordelijkheden. De verantwoordelijkheden zijn juist per niveau verdeeld waardoor ieder overheidsniveau zijn eigen verantwoordelijkheid heeft voor haar bijdrage aan de gezamenlijke doelstellingen. De tweede factor is deels vergroot. Er zijn namelijk wel financiële prikkels toegevoegd door het Rijk in de vorm van fondsen en subsidies, deze zijn echter niet enkel beschikbaar indien er samenwerking is tussen de verschillende niveaus zoals van tevoren werd verwacht. De derde factor coördinatie vanuit de rijksoverheid is deels vergroot. Er kwam duidelijk naar voren dat op papier deze rol al vastgelegd is, terwijl dit in de praktijk nog niet volledig geïmplementeerd is. Er wordt aan gewerkt maar het is nog niet op het gewenste niveau. De laatste factor kennisuitwisseling heeft door de komst van het Klimaatakkoord een prominentere rol gekregen binnen de samenwerking, en is daarmee dus vergroot. Daarnaast zijn er ook twee concrete vormen van samenwerking besproken – het IBP en de RES – die zijn gecreëerd naar aanleiding van het Klimaatakkoord. Omdat alle factoren (deels) vergroot zijn, kan er gesteld worden dat de samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatie beleid door de invoering van het Klimaatakkoord is toegenomen.

6. Conclusie

In dit onderzoek is onderzocht hoe de invoering van het Klimaatakkoord in 2019 effect heeft gehad op de samenwerking van de verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid. Het Klimaatakkoord is hierbij gedefinieerd als een MSI zoals omschreven door Mena en Palazzo (2016), omdat het aan de verschillende gegeven factoren voldoet. Daarnaast is gebruik gemaakt van de theorie MLG van Hooghe en Marks (2003), specifiek de MLG II theorie. Om het concept ‘samenwerking tussen de verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid’ te operationaliseren is er gebruik gemaakt van vier verschillende factoren. De eerste factor is gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden. Het Klimaatakkoord creëert gemeenschappelijke doelen voor CO₂-reductie waardoor alle overheidsniveaus gestimuleerd worden om samen te werken (Hooghe & Marks, 2003). De tweede is financiële prikkels, het Klimaatakkoord biedt financiële prikkels voor klimaat gerelateerde projecten. Deze financiële prikkels kunnen provincies en gemeenten aanmoedigen om samen te werken om toegang te krijgen tot deze middelen (Hoppe et al., 2016). De derde is een coördinerende rol van de rijksoverheid. De rijksoverheid kan een centrale coördinerende rol op zich nemen bij het bevorderen van de samenwerking tussen overheidsniveaus door richtlijnen en structuren te bieden (Hooghe & Marks, 2002). De vierde en laatste factor is kennisuitwisseling. Het Klimaatakkoord bevat mechanismen om kennisuitwisseling te bevorderen tussen overheidsniveaus, en dat leidt tot een beter begrip van elkaars belangen en uitdagingen (den Exter et al., 2014).

Het Klimaatakkoord (2019) heeft de samenwerking tussen verschillende overheidsniveaus bij de aanpak van klimaatmitigatiebeleid dus aanzienlijk beïnvloed. Het heeft geleid tot gemeenschappelijke doelstellingen en een expliciete verdeling van verantwoordelijkheden, waarbij financiële middelen en subsidies werden uitgebreid om de haalbaarheid van de klimaatdoelen te ondersteunen. De coördinerende rol van de rijksoverheid en provincies werd versterkt, en kennisuitwisseling werd gestructureerd en versneld door nieuwe initiatieven en programma's. Ondanks enkele uitdagingen in de praktische uitvoering van interbestuurlijke programma's, heeft het Klimaatakkoord gezorgd voor een meer geïntegreerde en samenhangende aanpak van klimaatmitigatie in Nederland.

6.1 Beperkingen

Een beperking van dit onderzoek is dat er van sommige factoren weinig informatie beschikbaar was van vóór 2019. Een verklaring hiervoor kan zijn dat het klimaat niet zoveel aandacht kreeg als voor de invoering van het Klimaatakkoord in 2019, en het Parijse Klimaatakkoord uit 2015. Hierna kwam het thema klimaat pas prominenter onder de aandacht wat de reden kan zijn dat er voor de invoering van deze akkoorden minder informatie over beschikbaar is. Daarnaast staan de documenten van het IPO alleen van 2022 en daarna online. Ook na meermaals telefonisch en schriftelijk contact te zoeken, heb ik geen toegang kunnen krijgen tot deze stukken.

6.2 Vervolgonderzoek

Om te kijken of dit onderzoek generaliseerbaar is dient er een *multiple case study* uitgevoerd worden binnen Nederland. Hiervoor kan er gekeken worden naar een andere keuze van cases. Dit onderzoek heeft de verhouding onderzocht tussen één van de grootste gemeenten van Nederland en de bijbehorende provincie en het Rijk. Het kan interessant zijn om te kijken naar een middelgrote of kleine gemeente en die verhouding met de bijbehorende provincie en de rijksoverheid. Dit is een aanbeveling voor vervolgonderzoek. Dit onderzoek kan gezien worden als een startpunt voor verder onderzoek.

7. Literatuurlijst

- Allain-Dupré, D. (2020). The multi-level governance imperative. *The British Journal Of Politics And International Relations*, 22(4), 800–808.
<https://doi.org/10.1177/1369148120937984>
- Borghetto, E. & Franchino, F. (2010). The role of subnational authorities in the implementation of EU directives. *Journal of European Public Policy*, 17(6), 759-780.
- Bulkeley, H. (2010). Cities and the Governing of Climate Change. *Annual Review of Environment and Resources*, 35(1), 229–253. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ072809-101747>
- Bulkeley, H. & Betsill, M. (2003). *Cities and Climate Change: Urban Sustainability and Global Environmental Governance*. Routledge.
- Bulkeley, H. & Betsill, M. (2005). Rethinking Sustainable Cities: Multilevel Governance and the “Urban” Politics of Climate Change. *Environmental Politics*, 14(1), 42–63.
<https://doi.org/10.1080/0964401042000310178>
- Candel, J. J. L. & Biesbroek, R. (2016). Toward a processual understanding of policy integration. *Policy Sciences*, 49(3), 211–231. <https://doi.org/10.1007/s11077-016-9248-y>
- Den Exter, R., Lenhart, J. & Kern K. (2015) Governing climate change in Dutch cities: anchoring local climate strategies in organisation, policy and practical implementation, *Local Environment*, 20:9, 1062-1080. <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.892919>
- Di Gregorio, M., Fatorelli, L., Paavola, J., Locatelli, B., Pramova, E., Nurrochmat, D. R., May, P. H., Brockhaus, M., Sari, I. M., & Kusumadewi, S. D. (2019). Multi-level governance and power in climate change policy networks. *Global Environmental Change*, 54, 64–77. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2018.10.003>
- Energiestrategie regio Rotterdam Den Haag. (2023). *Voortgangsrapportage 2023*. Geraadpleegd op 6 mei 2024, van <https://www.resrotterdamdenhaag.nl/documenten+verzamelpagina/handlerdownloadfiles.ashx?idnv=2500324>
- Europese Unie. (2016). *Overeenkomst van Parijs*. Geraadpleegd op 14 mei 2024, van https://klimaat.be/doc/Overeenkomst_van_Parijs.pdf
- Gemeente Den Haag. (2020). *Duurzame stad Den Haag: duurzaam wonen en ondernemen met schone energie*. Duurzame Stad Den Haag. Geraadpleegd op 30 april 2024, van https://denhaag.raadsinformatie.nl/document/9651577/1/RIS306869_Bijlage_3

- Gupta, J. (2007). The multi-level governance challenge of climate change. *Environmental sciences*, 4(3), 131–137. <https://doi.org/10.1080/15693430701742669>
- Hooghe, L. & Marks, G. (2002). *Multi-Level Governance and European Integration*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Hooghe, L. & Marks, G. (2003). Unraveling the Central State, but How? Types of Multilevel Governance. *American Political Science Review*, 97(02). <https://doi.org/10.1017/s0003055403000649>
- Hooghe, L. & Marks, G. (2020). A postfunctionalist theory of multilevel governance. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 820- 826. <https://doi.org/10.1177/1369148120935303>
- Hoppe, T., Van Der Vegt, A. & Stegmaier, P. (2016). Presenting a Framework to Analyze Local Climate Policy and Action in Small and Medium-Sized Cities. *Sustainability*, 8(9), 847. <https://doi.org/10.3390/su8090847>
- Interprovinciaal Overleg (IPO), Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG), & Unie van Waterschappen (UvW). (2017). *Investeringsagenda voor kabinetsformatie 2017: Naar een Duurzaam Nederland*. Mulier Instituut. Geraadpleegd op 12 mei 2024, van <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=8062&m=1504076386&action=file.download>
- Klimaatakkoord.nl. (2020). *Maatschappelijk commitment Klimaatakkoord: overzicht van organisaties*. Geraadpleegd op 14 mei 2024, van <https://www.klimaatakkoord.nl/binaries/klimaatakkoord/documenten/publicaties/2019/09/19/ondertekenaars-klimaatakkoord/201101+Overzicht+Ondertekening+Klimaatakkoord.pdf>
- Lindsay, A. D. (2015). Bulkeley, Harriet, Liliana B. Andonova, Michele M. Betsill, Daniel Compagnon, Thomas Hale, Matthew J. Hoffmann, Peter Newell, Matthew Paterson, Charles Roger, and Stacy VanDeveer. 2014. *Transnational Climate Change Governance*. New York: Cambridge University Press. *Global Environmental Politics*, 15(4), 136–138. https://doi.org/10.1162/glep_r_00329
- Mena, S. & Palazzo, G. (2012). Input and output legitimacy of multi-stakeholder initiatives. *Business Ethics Quarterly*, 22(3), pp. 527-556. <https://doi.org/10.5840/beq201222333>
- MijnOverheid.nl. (2024). *Wet collectieve warmte*. overheid.nl. Geraadpleegd op 16 mei 2024, van <https://wetgevingskalender.overheid.nl/Regeling/WGK010356>
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2018). Programmastart Interbestuurlijk Programma (IBP). In *Open Overheid*. Geraadpleegd op 14 mei 2024,

van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-7f45e334-51c7-48f9-be35-7cb4aba88643/pdf>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Omgevingsdienst NL, Ministerie van Justitie en Veiligheid, Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, & Interprovinciaal Overleg (IPO). (2022).

Interbestuurlijk programma Versterking VTH-stelsel. Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 18 mei 2024, van

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/07/08/bijlage-1-programmaplan-ibp>

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2019, 21 augustus). *Klimaatakkoord*.

Publicatie | Klimaatakkoord. Geraadpleegd op 4 maart 2024 van

<https://www.klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/06/28/klimaatakkoord>

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2020). *Klimaatplan 2021-2030*. In *Open Overheid*. Geraadpleegd op 21 april 2024, van

<https://open.overheid.nl/documenten/ronl-c66c8a00-ac14-4797-a8ea-973a98c5bee0/pdf>

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. (2020b). *Klimaatnota 2020*. In *Open Overheid*. Geraadpleegd op 2 mei 2024, van

<https://open.overheid.nl/documenten/ronl-346e3d7b-9094-44d1-a7b8-339e3cbdd020/pdf>

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. (2023, 26 april). *Klimaatbeleid*.

Klimaatverandering | Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 4 maart 2024 van

<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/klimaatverandering/klimaatbeleid#:~:text=In%202016%20heeft%20de%20Europese,op%201%2C5%20graden%20Celsius.>

OECD (2014), *OECD Territorial Reviews: Netherlands 2014*, OECD Territorial Reviews, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264209527-en>.

Overheid.nl. (2019). *Klimaatwet*. wetten.overheid.nl. Geraadpleegd op 20 mei 2024, van

<https://wetten.overheid.nl/BWBR0042394/2023-07-22>

Piattoni, S. (2009). Multi-level governance: a historical and conceptual analysis. *European integration*, 31(2), 163-180. <https://doi.org/10.1080/07036330802642755>

Planbureau voor de Leefomgeving. (2021). *GROTE OPGAVEN IN EEN BEPERKTE RUIMTE RUIMTELIJKE KEUZES VOOR EEN TOEKOMSTBESTENDIGE*

- LEEFOMGEVING*. Planbureau Voor de Leefomgeving. Geraadpleegd op 29 mei 2024, van https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2021-grote-opgaven-in-een-beperkte-ruimte-4318_1.pdf
- Programmteam IBP. (2020). Ervaringen twee jaar Interbestuurlijk Programma (IBP). *Overheid van Nu*. Geraadpleegd op 30 april 2024, van https://www.overheidvannu.nl/binaries/overheidvannu/documenten/publicaties/2020/02/14/onderzoek-naar-de-ervaringen-met-twee-jaar-ibp/Ervaringen_twee_jaar_IBP.pdf
- Provincie Zuid-Holland. (2016). Watt Anders Energieagende 2016-202-2050. In *Provincie Zuid-Holland*. Geraadpleegd op 2 mei 2024, van <https://www.kansenvoorwest2.nl/files/energieagenda-watt-anders.pdf>
- Provincie Zuid-Holland, Vermeulen, F., Schonewille, J., Potjer, B., Koning, A., & Bom-Lemstra, A. (2019). Elke dag beter. Zuid-Holland. *Coalitieakkoord 2019 - 2023*. Geraadpleegd op 26 april 2024, van <https://www.zuid-holland.nl/publish/pages/23882/coalitieakkoord2019-2023.pdf>
- Provincie Zuid-Holland. (2020). Schone energie voor iedereen. In *Uitvoeringsprogramma Provincie Zuid-Holland 2020-2023*. Geraadpleegd op 4 mei 2024, van <https://www.zuid-holland.nl/publish/besluitenattachments/uitvoeringsprogramma-schone-energie-voor-iedereen/a6-pzh-uitvoeringsprogramma-energie-pdf.pdf>
- Raad voor het Openbaar Bestuur (2020). *Adviesrapport: Akkoord?! Besturen met akkoorden als evenwichtskunst*. Publicatie | Raad Voor het Openbaar Bestuur. Geraadpleegd op 24 maart 2024 van <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2020/03/12/advies-akkoord-besturen-met-akkoorden-als-evenwichtskunst>
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland RVO. (2023). *Tijdelijke regeling capaciteit decentrale overheden voor klimaat- en energiebeleid (CDOKE)*. RVO.nl. Geraadpleegd op 16 mei 2024, van <https://www.rvo.nl/subsidies-financiering/cdoke>
- Sociaal-economische Raad. (2013). Energieakkoord voor duurzame groei. In *Sociaal-economische Raad*. Geraadpleegd op 3 mei 2024, van <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/overige-publicaties/2013/energieakkoord-duurzame-groei.pdf>
- Van Straalen, F. & Witte, P. (2018). Entangled in scales: multilevel governance challenges for regional planning strategies. *Regional Studies, Regional Science*, 5(1), 157–163. <https://doi.org/10.1080/21681376.2018.1455533>

Vermeulen, F., Wenneker, G., Bom-Lemstra, A. & Vermeulen, B. (2015).

Hoofdlijnenakkoord 2015-2019 VVD, D66, CDA en SP: Zuid-Holland: slimmer, schoner en sterker. In *Provincie Zuid-Holland*. <https://www.zuid-holland.nl/publish/pages/10694/zuid-hollandslimmerschonerensterkerhoofdlijnenakkoord2015-2019.pdf>

Zandstra, L., Kapteijns, A., Groenewold, D., Toeters, A., Oudshoorn, J., Teunissen, C., Jacobs, A., Rogier, M., Bijl, M. van D., Grinwis, P., Hanne Drost, Frans Hoyneck van Papendrecht, Adeel Mahmood, Arnoud van Doorn, Tahsin Çetinkaya, Jonge Socialisten, Dwars, Jonge Democraten, PINK!, . . . Rood. (2017). *AMBITIES OM DEN HAAG 'PARIJS-PROOF' TE MAKEN: Inspiratie voor de coalitieperiode 2018 - 2022 om als stad een bijdrage te kunnen leveren aan de 1,5-gradendoelstelling uit het klimaatakkoord van Parijs*. <https://www.haagsklimaatpact.nl/wp-content/uploads/2018/04/Haags-Klimaatpact-21-maart-2018.pdf>

8. Bijlage A: vragenlijst

1. **Kunt u omschrijven wat uw werk inhoudt?** (focus op het beleid gedeelte)
2. **Komt het Klimaatakkoord terug in uw werk?**
Zo ja, hoe uit dit zich?
3. **Heeft het Klimaatakkoord gezorgd voor een verandering in uw werk?**
Zo ja, hoe uit dit zich?
4. *** Is er samenwerking tussen de verschillende bestuurslagen (gemeente, provincie, rijk) m.b.t. klimaat(beleid)?**
Zo ja, hoe uit dit zich en wat zijn de verhoudingen?
5. **Ervaart u gedeelde doelstellingen en verantwoordelijkheden tussen de verschillende bestuurslagen?**
Zo ja, waar baseert u dat op?
6. **Heeft u weet van fondsen of subsidies die beschikbaar zijn indien er gezamenlijke projecten zijn, dus tussen meerdere bestuurslagen?**
Zo ja, kunt u daar meer over vertellen?
7. **Wie neemt er een coördinerende rol op zich als het gaat om klimaatmitigatiebeleid?**
Zo ja, waar blijkt dat uit?
8. **Hoe wordt het beleid geëvalueerd en wat wordt hiermee gedaan?**
9. **Is er sprake van kennisuitwisseling tussen de verschillende bestuurslagen?**
Kijken wat er geantwoord wordt, voorbeelden geven zoals: inhoudelijke overleggen, trainingen/workshops, samenwerkingsplatforms/netwerken, best practices en lessons learned.
10. **Welke rol spelen de documenten zoals het Haagse/Zuid-Hollandse/Nederlandse coalitieakkoord en de bijbehorende uitvoeringsagenda's in de formulering van het klimaatbeleid?**
11. *** Kunt u specifieke voorbeelden geven van beleidsmaatregelen die zijn genomen op basis van samenwerking tussen verschillende overheidslagen? Mits er samenwerking is.**
12. **Heeft u nog vragen voor mij?**

9. Bijlage B: toestemmingsformulier

Project afstudeeronderzoek invloed Klimaatakkoord op samenwerking tussen overheidslagen bij formulering klimaatbeleid

Onderzoeker: Hannah van der Donk

Begeleider:

Hartelijk dank voor uw instemming om geïnterviewd te worden als onderdeel van het bovenstaande onderzoeksproject. Het interview duurt ongeveer 45-60 minuten. We verwachten niet dat er risico's zijn verbonden aan uw deelname, maar u heeft het recht om het interview te stoppen of u op elk moment terug te trekken uit het onderzoek.

Ethische procedures voor academisch onderzoek uitgevoerd door Nederlandse universiteiten vereisen dat geïnterviewden expliciet instemmen met deelname aan het onderzoeksproject en met hoe de informatie uit hun interview zal worden gebruikt door de onderzoekers. Dit toestemmingsformulier is nodig om ervoor te zorgen dat u het doel van uw betrokkenheid begrijpt en dat u akkoord gaat met de voorwaarden van uw deelname. Wilt u daarom het onderstaande lezen en vervolgens dit formulier ondertekenen om te bevestigen dat u akkoord gaat met het volgende:

- Met uw toestemming wordt het interview opgenomen en wordt er een transcriptie gemaakt;
- De transcriptie van dit interview zal worden gemaakt door AmberScript. Dit betekent dat de transcribenten van AmberScript toegang zullen hebben tot de informatie uit uw interview. Amberscript is gebonden aan de wettelijke vereisten van de Algemene Verordening Gegevensbescherming van de Europese Unie. AmberScript heeft daarnaast een geheimhoudingsovereenkomst met de Universiteit Leiden met betrekking tot het gebruik van onderzoeksgegevens. Verdere informatie vindt u hier: <https://www.amberscript.com/nl/privacybeleid/>
- Indien gewenst, kunt u de transcriptie toegestuurd krijgen, zodat u de gelegenheid krijgt om eventuele feitelijke fouten te corrigeren. Stuur u voor ontvangst van de transcriptie s.v.p. een e-mail naar de onderzoeker (zie onder voor contactgegevens);
- De transcriptie van het interview wordt geanalyseerd door Hannah van der Donk;
- Toegang tot de transcriptie van het interview wordt beperkt tot Hannah van der Donk en haar begeleider Dr. Natascha van der Zwan;
- Alle samenvattende inhoud en/of directe citaten worden geanonimiseerd, zodat u niet kunt worden geïdentificeerd in de uiteindelijke reportage en mogelijke academische publicaties;
- Interviewopnames en -transcripten worden niet met derden gedeeld;
- Bovenstaande procedure kan alleen worden gewijzigd met uw verdere uitdrukkelijke toestemming.

Gelieve de uitspraken waarmee u akkoord gaat aan te vinken:

☐	Ik ga ermee akkoord dat het interview wordt opgenomen door de onderzoeker en dat een transcriptie van het gesprek wordt gemaakt.
--------------------------	--

	Ik ga ermee akkoord om rechtstreeks te worden geciteerd in de afstudeerscriptie van de onderzoeker. Mijn naam zal niet worden gebruikt.
	Ik ga ermee akkoord om rechtstreeks te worden geciteerd in wetenschappelijke publicaties van de onderzoeker. Mijn naam zal niet worden gebruikt.

De inhoud van uw interview kan geheel of gedeeltelijk worden gebruikt voor:

- De afstudeerscriptie voor de master Management van de Publieke sector; Politiek, Beleid en Management
- Wetenschappelijke artikelen
- In andere communicatievormen, zoals gesproken presentaties
- In het *student repository* van de Universiteit Leiden, waar de scripties van de studenten opgeslagen worden

Door dit formulier te ondertekenen ga ik ermee akkoord dat;

1. Ik vrijwillig deelneem aan dit project. Ik begrijp dat ik niet hoeft deel te nemen en ik kan het interview op elk moment stopzetten;
2. Indien het interview wordt opgenomen, het getranscribeerde interview of uittreksels daaruit kunnen worden gebruikt zoals hierboven beschreven;
3. Ik het informatieblad gelezen heb;
4. Ik geen vergoeding voor mijn deelname verwacht;
5. Ik een kopie van de transcriptie van mijn interview kan opvragen en ik wijzigingen kan aanbrengen die ik nodig acht om de vertrouwelijkheid van het interview te waarborgen;
6. Ik al mijn vragen heb kunnen stellen en ik begrijp dat ik vrij ben om met eventuele toekomstige vragen contact op te nemen met de onderzoeker.

Naam deelnemer:

Handtekening deelnemer:

Datum handtekening:

Contactinformatie

Als u nog vragen of opmerkingen heeft over dit onderzoek, neem dan contact op met:

Hannah van der Donk
Student Bestuurskunde Universiteit Leiden